

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У СФЕРІ ПОЛІТИКИ

У статті досліджується роль соціалізації у формуванні політичної ідентичності особистості в сфері політики, взаємозв'язок процесів та етапів політичної соціалізації і політичної ідентифікації, особливості політичної соціалізації і політичної ідентифікації в сучасній Україні.

Ключові слова: політична ідентифікація, політична ідентичність, політична соціалізація, політична культура, ресоціалізація.

Після здобуття державної незалежності відбуваються процеси інтенсивних змін у системі ідентичностей українського суспільства. Динамічність цих змін особливо проявляється в періоди поворотних соціально-політичних, економічних та культурних трансформацій.

Система соціальних ідентичностей громадян України та перспектива зміцнення в суспільстві спільних ідентифікаційних засад перебувають під комплексним впливом чинників. Такими чинниками насамперед є становлення незалежної держави та автономізація українського суспільства від зовнішніх центрів як самостійного суб'єкта міжнародних відносин; дії державних та інших соціальних інституцій, що позначаються на суспільстві та окремих його частинах; особливості етнокультурних та етнополітичних процесів, що пришвидшилися наприкінці 1980-х рр. і тривають досі; дії на Україну глобальних (інформаційно-культурних, геополітичних, економічних) процесів; інерція суспільно-політичних процесів та специфічних соціальних відносин, основу яких було закладено в попередні історичні епохи.

Поряд з політичними елітами, партіями, соціальними та професійними групами, організаціями і рухами суб'єктом політики виступає особистість. Вона є вихідним, первинним політичним суб'єктом, оскільки з особистостей складаються партії, політичні еліти, професійні групи, рухи, класи, нації. Нарешті, особистості є громадянами держави і в цій якості активно взаємодіють з владою. Політична ідентичність особистості є первинним елементом політичних ідентичностей соціальних суб'єктів і суспільства в цілому.

Феномен політичної ідентифікації особистості неможливо зрозуміти поза контекстом процесу практичного засвоєння політичної культури індивідом упродовж життя. Цей процес у соціології, психології та політології називають соціалізацією (від латинського *socialis* – суспільний). Індивід може вважатися достатньо соціалізованим, якщо він пов'язаний із необхідною кількістю структурних елементів суспільства і засвоює політичний досвід соціуму, що кристалізується у політичній культурі. Політичний досвід є підсумком розвитку суспільства, його політичної генези. В ньому фіксуються результати політичної діяльності всіх соціальних груп. Саме у політичному досвіді особистість «дістає концентрований вияв політичної практики минулого» [1, с. 70].

Отже, політична соціалізація особистості – це інтегрування індивіда у політичну систему завдяки збагаченню його політичним досвідом попередніх поколінь, зафіксованим, власне, у політичній культурі. Під час взаємодії особистості з політичною системою виникають два взаємодоповнюючі процеси. З одного боку, система самовідтворюється, рекрутуючи і навчаючи нових членів. Політична соціалізація в цьому процесі відіграє роль механізму збереження політичних цінностей і цілей системи, дає можливість зберегти наступність поколінь у політиці. З іншого боку, вимоги політичної системи (її цінності, норми й зразки поведінки) інтерналізуються в структурі особистості. Внаслідок політичної соціалізації формується політична свідомість особистості, її політична поведінка, відбувається становлення особистості громадянина. Особистість завдяки політичній соціалізації опановує здатність обирати із запропонованого їй набору політичних позицій ті, що відповідають її внутрішнім переконанням, причому не тільки раціональним, а й несвідомим. Тобто політична соціалізація закладає в особистості ті властивості, що спрямовують її ідентифікацію з певною політичною групою або ідеологією.

Метою дослідження є: аналіз формування політичної ідентичності в процесі соціалізації особистості в сфері політики.

Розвиток теорії політичної соціалізації можна розділити на три етапи [2, с. 109–117].

Перший етап: з кінця XIX до 60-х років XX століття. У цей період теоретичні моделі процесу соціалізації напрацьовані в межах структурного функціоналізму (Т. Парсонс), символічного інтеракціонізму (Дж. Мід, Ч. Х. Кули) та психоаналізу, які активно розвиваються в галузях соціології, психології та застосовуються дослідниками політичної науки, зокрема в рамках системного аналізу (Д. Істон).

Другий етап: з середини 60-х років до 80-х років ХХ століття під впливом перегляду основних положень біхевіоризму в західній політичній науці виокремлюються дослідження рольових механізмів (виконання громадянами політичних ролей, С. Верба, Н. Най) та енкультурації (безконфліктне засвоєння людиною норм та цінностей політичної культури даного суспільства, Г. Алмонд, С. Верба). Інший методологічний напрямок мали дослідження процесу соціалізації в радянській науці. Спираючись на діалектичний матеріалізм, в радянській соціології та психології було напрацьовано певний аналітичний матеріал щодо розуміння процесу соціалізації. В роботах П. Є. Кряжева, Ю. А. Замошкіна, І. С. Кона, Л. П. Буєвої дається детальний аналіз процесу формування особистості під впливом об'єктивно-історичних умов, сукупності соціальних факторів. Подальшої розробки ця проблема набуває у дослідженнях Б. Д. Паригіна, Є. С. Кузьміна, Н. В. Андрієнкової. У кінці 70-х років виокремились основні підходи до розуміння сутності політичної соціалізації: як процесу засвоєння соціально-історичного досвіду (Ф. М. Бурлацький, А. А. Галкін, С. І. Васильцов, А. М. Салмін, С. В. Михайлов); як процесу освоєння політичних відносин та їх розвиток у політичній діяльності індивідів (Н. М. Кейзеров, А. П. Чердніченко, В. В. Мшвенієрадзе); як процесу політичного виховання та навчання молодого покоління (Н. Блінов, Ю. Ожегов, Ф. Шерегі, В. Щєгорцов); як процесу формування політичної свідомості індивідів та соціальних груп (К. Г. Холодковський, Б. А. Грушин, Г. Г. Ділігенський, Е. Я. Баталов). Власне ці підходи відображають аспекти політичної соціалізації, що знайшли свій розвиток в сучасних дослідженнях в рамках різних наук.

Третій етап: з другої половини 80-х років ХХ століття в орбіту досліджень залучаються процеси демократизації авторитарно-тоталітарних режимів. З цього часу в науковому середовищі пострадянських країн дослідження проблеми політичної соціалізації ведуться у напрямку осмислення нових форм розвитку суспільства. Цій темі присвячені роботи зокрема Я. В. Любивога, В. В. Трошихіна, П. А. Сергієнко. У подальшому розробка проблеми політичної соціалізації здійснювалася у руслі перегляду загальнотеоретичних засад цього процесу російськими вченими: Н. Н. Журавльовим, С. І. Чернишовим, А. І. Щєрбініним, Є. Б. Шестопалом, В. І. Тепловим, Т. Н. Самсоною. В українській науці дослідження ведуться через аналіз посткомуністичного розвитку українського суспільства (Є. Головаха, О. Бабкіна, В. Пухляк, С. Макеєв, А. Надточій, І. Федірко, Н. Гедікова). Проблеми політичної соціалізації через призму політичної

культури українського суспільства досліджуються авторами: В. Бебиком, Ю. Пахомовим, О. Проскуріною І. Жадан, С. Кисельовим, О. Кисельовою, С. Рябовим. Роль та місце політичної соціалізації молоді в процесах демократичної трансформації України – провідна тема досліджень М. Остапенко, М. Іванова, Ю. Загороднього, В. Курила, С. Савченка, О. Васьуті, Н. Ісхакової.

Не применшуючи значення розробок українських вчених, треба зазначити, що в них відсутні комплексні теоретичні дослідження впливу процесу політичної соціалізації на формування політичної ідентичності соціальних суб'єктів.

Тому дослідження цих процесів і факторів, що впливають на них, є актуальним для сучасної політичної науки.

Виділяються різні типи політичної соціалізації: пряма і непряма (первинна і вторинна) [3, с. 268–269]. Пряма соціалізація – це безпосереднє набуття політичних знань та установок. Непряма соціалізація – це свого роду проєкція рис характеру, раннього дитячого досвіду, безпосереднього оточення особистості на політичні установки, що формуються. Так, наприклад, установки дитини по відношенню до батька, що формуються в ранні періоди життя, можуть бути надалі трансформовані в ставлення до політичних об'єктів (президента, парламента, партії тощо).

Політична соціалізація особистості складається з декількох етапів. На першому з них – етапі політизації – у ранньому дитинстві формуються перші уявлення про світ політики, які складаються під впливом оцінок батьків, їхніх стосунків і реакцій.

На думку П. Бергера і Т. Лукмана, завдяки первинній соціалізації у свідомості дитини виникає абстрагування від ролей і установок конкретних інших до ролей і установок взагалі. Бергер і Лукман наводять приклад, коли зауваження, зроблене дитині, проходить шлях від міркування дитини до засвоєння нею соціальних норм: «мама сердиться на мене у випадку, коли я розливаю суп». Оскільки такі «значущі інші», як, наприклад, батько чи бабуся теж підтримують матір, ця норма стає всезагальною і поширюється тепер на інших суб'єктів. Вирішальний етап настає, коли дитина усвідомлює, що всі – проти розливання супу, і норма узагальнюється в судженні: «Людина не має розливати суп» [див. : 4].

При цьому під «людиною» розуміється вона сама як частина тієї спільноти, що в принципі охоплює усе суспільство тією мірою, яка є значущою для дитини. Формування цього абстрагування у свідомості означає, що індивід тепер ідентифікується не тільки з конкретними іншими, а й із усезагальністю інших, із суспільством. Лише завдяки

цій узагальненій ідентифікації його власна самоідентифікація набуває стабільності та безперервності. «Формування в свідомості індивіда узагальненого іншого – вирішальна фаза первинної соціалізації. Вона складається з інтерналізації суспільства як такого, а, отже, й об'єктивної реальності» [5, с. 217].

Таким чином, можна констатувати, що первинним механізмом соціалізації є імітація, тобто усвідомлена спроба дитини копіювати певну модель поведінки. І зразками для наслідування найчастіше виступають батьки, родичі, сусіди, друзі і т. д. На наступному етапі здійснюється ідентифікація як спосіб усвідомлення належності до тієї чи іншої спільноти. Через ідентифікацію діти сприймають цінності, норми, зразки поведінки агентів первинної соціалізації як свої власні. Вони починають виконувати ті ж ролі і функції.

Другий етап – персоналізація. У цей період сприйняття влади персоналізується. Зразками влади стають, наприклад, фігури президента, прем'єр-міністра або мільйонера. На третьому етапі – ідеалізації – найважливішим політичним фігурам приписуються певні якості і на цій основі утворюються стійке емоційне ставлення до політичної системи. Четвертий етап, який отримав назву інституціонального, характеризується переходом від персоналізованого сприйняття політики до більш абстрактного. На цій стадії закладаються уявлення про інститути влади.

До неполітичних чинників, які відіграють вагомий роль у ретрансляції політичних ідей, поглядів і цінностей, слід віднести сім'ю, однолітків, школу, роботу, церкву, мистецтво, культуру, засоби масової інформації. Вагомість їх визначається тим, що вони в непрямій формі каталізують базові особистісні орієнтації на владу, конфлікт і порядок, насилля і терпимість, свободу і дисципліну, які формуються у специфічному контексті політики.

Становлення особистості в її громадянському статусі відбувається під впливом набору політичних і соціальних інститутів, різних політичних і неполітичних чинників та агентів, тобто індивід має пройти вторинну соціалізацію. В цьому разі на особистість впливають не тільки політичні чинники, що мають першочергове значення, а й неполітичні умови, за яких відбувається соціалізація людини. Причому присутність агентів та інститутів соціалізації забезпечує існування індивіда як людини.

Вторинна соціалізація, на думку П. Бергера і Т. Лукмана, становить інтерналізацію інституціональних або інституційно пояснених підсвітів. Але в цій фазі важливою обставиною є конкуренція між персоналом різних інститутів, відповідальних за

тлумачення реальності. Ця конкуренція впливає й на інтенсивність ідентифікації особистості, особливо у плюралістичному світі [див.: 6, с. 236–237]. Тобто політична ідентифікація у демократичному суспільстві потребує складніших механізмів тлумачення реальності, ніж у тоталітарному.

Продуктивний в аналітичному й концептуальному плані цієї проблеми зміст має трактування соціалізації, характерне для представників діяльнісного підходу в радянській психології. В основу цього підходу покладено розроблену К. Марксом категорію предметної діяльності. Завершеного вигляду діяльнісна концепція особистості набула завдяки творчості О. Леонтьєва, котрий розглядав соціалізацію як «процес народження і трансформації особистості людини в її діяльності, що відбувається за конкретних соціальних умов» [7, с. 173]. Тобто свідомість людини, її особистість є похідною від її предметної діяльності, зміст якої, своєю чергою, визначається індивідуальними можливостями людини та об'єктивними соціальними умовами. Отже, становлення особистості не детермінується суто біологічними або соціальними чинниками, а є результатом активної діяльності самої людини, в якій стають предметом обидва види чинників. Реальне підґрунтя людської особистості становить «сукупність її суспільних за своєю природою ставлень до світу» (особистісних змістів, які реалізуються «сукупністю її багатоманітних діяльностей») [8, с. 163]. Обидві вказані сукупності мають ієрархізований характер, що є наслідком неповторного поєднання індивідуальних успадкованих потенцій (задатків) і соціальних умов. З огляду на проблему самоідентифікації актуальним є положення Леонтьєва, що «продуктом становлення особистості є самосвідомість, усвідомлення свого Я» [9, с. 227]. Отже, соціалізація, як впливає із діяльнісної концепції, становить підґрунтя самоідентифікації. А соціалізований індивід, особистість – це продукт активної власної діяльності, а не просто відбиток загальних соціальних умов. Тому досліджуючи самоідентифікацію, слід зважати одночасно на соціальні й особистісні чинники.

Теорія З. Фрейда щодо розвитку дитини передусім наголошує несвідомі та емоційні джерела цього розвитку [див.: 10, с. 331]. Найважливіші риси особистості кожного індивіда формуються на дуже ранньому етапі його життя, зокрема як результат стосунків із матір'ю. Основні моделі поведінки закладаються на рівні несвідомого. Психологічний розвиток людини – це процес величезного напруження. Дитина поступово навчається контролювати свої спонуки, але вони залишаються в несвідомому як могутні мотиви. Фрейд приділяє

особливу увагу фазі розвитку здібностей дитини – приблизно у віці від чотирьох до п'яти років, тобто під час подолання Едіпового комплексу.

Класичний фрейдизм та його новітні модифікації дали певний імпульс розвитку проблеми особистості в політиці, політичної соціалізації. Він наголошував на детермінантності глибинного несвідомого щодо політичної поведінки. Іншим важливим моментом фрейдизму, сприйнятим теоретиками політичної соціалізації, є первинність біологічного початку індивіда над соціальним.

Тип взаємин, що утворюється в сім'ї між дитиною і батьками, є важливим чинником Я-концепції. Більшість дослідників визначають виняткову важливість поведінки батьків у перші роки життя дитини для розвитку її самооцінки, яка відіграє головну роль у соціалізації [див.: 11, с. 119–168].

Полюс самооцінки, на думку Т. Адорно та Е. Фромма, визначав психологічне джерело авторитаризму особистості [12, с. 135]. Жорстка дисципліна, підкорення главі сім'ї породжують у дітей комплекс меншовартості, занижену самооцінку, які, своєю чергою, впливають на формування політичних та етнічних стереотипів.

Важливим чинником розвитку Я-концепції в юності є зміна вигляду тіла, зумовлена пубертатними процесами. Відхилення і затримки у фізичному розвитку можуть мати згубні наслідки для формування самооцінки. Не менш важливу для самооцінки роль відіграє зворотний зв'язок значущих інших [13, с. 223; 245].

Політичні психологи А. Адлер та Г. Лассвел пов'язували комплекс меншовартості із прагненням влади. Боротьба за владу – це лише компенсація дитячої травми. В історії відомо чимало випадків, коли люди з фізичними чи психічними вадами мобілізували себе на великі досягнення [див.: 14, 15].

Лассвел з позицій психоаналізу тлумачить такі, далекі на перший погляд від політики, ситуації: ревності до брата призводять до антидемократичних позицій, а провина перед братом – до боротьби за соціалізм, соціальну справедливість.

Таким чином, послідовники фрейдизму, керуючись психоаналітичною методикою, звертаються до переживань індивіда в ранньому дитинстві у відносинах із батьками, у первинному сприйнятті проблем сексу, узагальненого іншого, «Я».

Цікавим є факт зв'язку ідеологічної ідентифікації і статевого виховання. Американські соціологи Л. Зухер і Д. Кіркпатрік виявили, що активісти захисту традиційної статевої моралі здебільшого люди крайніх правих поглядів [16, с. 162].

У контексті вже згадуваної проблеми впливу переживань індивіда в дитинстві та юності на його політичне самовизначення у зрілому віці показовим є те, що до терористичних груп ультраправого чи ультралівого спрямування залучаються передусім соціально дезадаптовані, малоуспішні особистості [17, с. 312].

Важливу роль у дослідженнях генези політичної свідомості відіграли психологи-когнітивісти, які шукали залежність між дозріванням пізнавального апарату особистості та наповненням свідомості соціальним змістом. При цьому об'єктом їхнього вивчення став процес мислення. Продуктивні дослідження процесу становлення дитячого мислення містять праці швейцарського психолога Ж. Піаже [див.: 18]. Піаже вирізняє здатність дитини активно осмислювати світ. На підставі своїх спостережень за дітьми він дійшов висновку, що люди проходять певні етапи когнітивного розвитку, тобто поступово навчаються думати про себе та про своє середовище. Кожен етап передбачає набуття нового вміння й залежить від успішного завершення попереднього. Дослідники-когнітивісти 50-60-х рр. (Ж. Піаже і А. Кольберг) вважали, що в міру морального і когнітивного дозрівання у підлітків наростає неприйняття політичних умовностей. На їхню думку, чим вище інтелект, тим критичніше підлітки до існуючого суспільства і його політичної системи.

Американський політичний психолог Дж. Адельсон одним з перших перевіряв в 60-і рр. ідеї Ж. Піаже щодо змін дитячої свідомості, пов'язаних з віком, на зразках власне політичного мислення, тобто мислення дітей про уряд, закони, індивідуальні права громадян і суспільний добробут [19, с. 132–135].

Його група не тільки відстежувала зміни в політичному мисленні молодих людей (11 – 18 років) у ФРН, Англії та США, але й намагалася порівнювати національні моделі.

Виявилось, що політичні структури особистості розвиваються на різних етапах соціалізації нерівномірно. Так, з 11 до 13 років відбувається стрімкий розвиток політичних уявлень, в період з 16 до 18 років цей процес сповільнюється. Мислення 15-річних підлітків відрізняється значно більшим ступенем абстракцій (використовуються такі поняття, як «влада», «свобода», «права людини»), ніж мислення 11-річних дітей (воно носить суто персоніфікований характер). Саме в підлітковий період починають складатися уявлення про деякі колективні, надіндивідуальні цілі дій окремих політичних інститутів. У період отрочтва закладаються світоглядні принципи особистості.

В цілому, дослідники характеризують погляди 11–18-річних як «ортодоксальні» і «консервативні»: вони перебувають на шляху

перетворення «або в пасивних глядачів, або в інтелігентних споживачів».

Дж. Адельсон переглянув погляди Ж. Піаже та А. Кольберга і зробив загальний висновок досліджень соціалізації підлітків: у них набагато поширеніше прагнення до реальної дорослої перспективи, ніж до юнацьких ідеалів. «Ідеалізм» зустрічається набагато рідше, ніж обачність, обережність, скептицизм і тверезість. Висновок Дж. Адельсона був несподіваним як для життєвих понять про юність, часу поривів, мрій, романтичного бачення дійсності взагалі і політики зокрема.

Сформовані в дитячі та юнацькі роки політичні уподобання і установки є найбільш стійкими. Триваюча протягом усього життя соціалізація не має певного серйозного впливу на трансформацію базових цінностей, що склалися в ранні періоди життя. Процес же радикальної зміни цінностей, формування політичної культури (що одержало назву ресоціалізації) є болючим і може супроводжуватися гострими внутрішньоособистісними конфліктами і навіть руйнуванням структури особистості.

Криза політичної соціалізації й політичної ідентичності, що триває в Україні, простежується в усіх вікових групах. Найсильніше ця криза торкається старшої вікової когорти, яка значно гірше адаптується та ресоціалізується за нових політичних умов. Ресоціалізація дається в знак того, що нові демократичні цінності не набули адекватної систематизації, не були підкріплені економічно, тому ця когорта віднаходить і повертає колишні політичні цінності, аби зменшити відчуття невизначеності і тривоги. Все це відбивається у відвідуванні відповідних політичних мітингів, читанні відповідних книжок, газет, журналів, що відображають ідеологію минулого.

У сучасній Україні активно розвиваються дві основні тенденції, в боротьбі яких проходить процес політичної соціалізації. З одного боку, в процесі демократизації посилюються суспільні потреби у політичному розвитку особистості, її активне включення в політичне життя, зростання її політичної самосвідомості. З іншого боку, існує і протилежна тенденція, що виявляється в різних формах відчуження людини від держави, політичних інститутів і процесів прийняття політичних рішень. Про першу тенденцію свідчить зростання активності та поінформованості людей щодо політики, прихід в політику нових верств населення, які раніше були виключені з неї, розвиток багатопартійності, поява безлічі молодіжних організацій. Друга, протилежна тенденція, відображається в добровільному або примусовому політичному відчуженні громадян, апатії і цинізму,

недовірі до влади та офіційній політиці, в падінні підтримки політичних інститутів, партій, держави з боку населення. Про це свідчить кількість громадян, які не беруть участь у виборах або голосують проти всіх [див.: 20].

Суттєвим фактором політичної мобілізації населення в Україні є належність до тієї чи іншої субкультури. Регіональна обумовленість процесу політичної соціалізації проявляється у тому, що в окремих регіонах України спостерігаються різні стратегічні орієнтири суспільного розвитку, політичні погляди щодо зовнішньої політики України, форми державного устрою, мовного питання, громадянства тощо. Цьому сприяє неоднорідність впливу політичних партій, зорієнтованих на різні стратегії розвитку суспільства, релігійних, націоналістичних організацій, ЗМІ. Так, найбільш виразно в українському суспільстві виокремилися два регіонально-територіальних сегменти на Заході та Сході країни. Ці дві регіональні субкультури українського соціуму, що склалися внаслідок історичних та соціально-економічних особливостей, стають більш впливовими в процесі політичної соціалізації, ніж соціальне становище індивіда, визначають культурно-політичну обумовленість мотивів політичної діяльності індивідів, систем соціально-політичних уявлень. Це підтвердили президентські і парламентські вибори першого десятиліття XXI століття [див.: 21].

Умовами для позитивної адаптації українського населення до трансформаційних процесів у суспільстві, його консолідації на основі спільних ідентичностей, встановлення лояльності до ціннісно-нормативних засад суспільства як основи соціального консенсусу виступають: економічний розвиток, підвищення рівня доходів населення, формування середнього класу; наявність ефективної інституціональної структури, що забезпечить здійснення впливу населення на рішення, що приймає влада на всіх рівнях, та правової системи, що гарантує права та свободи громадян, справедливе судочинство.

Отже, потреба забезпечення національних інтересів, зокрема досягнення єдності українського суспільства, дотримання цілісності держави реалізується через становлення спільної ідентичності громадян України в процесі політичної соціалізації. Наявність спільної ідентичності громадян є передумовою життєздатності держави, дієвості її політики та повноцінності реалізації національних інтересів.

Література

1. Резнік О. Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства / Резнік Олександр – К. : Інститут соціології НАН України, 2003. – С.70. – (Наукове видання).
2. Ісахова Н. Г. Політична соціалізація особистості в контексті сучасної політичної науки / Наталія Гаріївна Ісахова // Політологічний вісник : Зб-к наук. праць – К. : ТОВ «ХХІ СТОЛПТЯ», 2004. – Вип. 16. – С. 109–117.
3. Политология : Словарь – справочник / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. – М. : Гардарики, 2001. – 328 с. – (Справочное издание).
4. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 333 с. – (Наукове видання).
5. Там само. – С. 217.
6. Там само. – С. 236–237.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание и Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с. – (Наукове видання).
8. Магун В. С. Потребности и психология социальной деятельности личности / В. С. Магун. – Л. : Наука, 1983. – 176 с. – (Наукове видання).
9. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание и Личность – С. 227.
10. Фрейд З. Вступ до психоаналізу / Фрейд Зігмунд ; [пер. з нім. П. Таращук]. – К. : Основи, 1998. – 709 с. – (Наукове видання).
11. Бернс Р. Развитие Я – концепции и воспитание / Роберт Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 424 с. – (Наукове видання).
12. Адорно Т. Типы и синдромы. Методологический поход. Главы из книги «Авторитарная личность» / Адорно Теодор // Социологические исследования, 1993. – № 3. – С. 75 – 85.
13. Бернс Р. Та сама праця. – С. 223, 245.
14. Адлер А. Наука жить / А. Адлер ; [пер. с нем.]. – К. : Port-Roual. – 1997. – 288 с. – (Наукове видання).
15. Короткова Н. В. Разработка Г. Д. Лассуэлом методов политического психоанализа / Н. В. Короткова // Социально-политический журнал. – 1998. – № 4. – С. 193 – 209.
16. Кон И. С. Введение в сексологию / И. С. Кон. – М. : Медицина, 1989. – 336 с. – (Наукове видання).
17. Гозман Л. Я. Политическая психология / Л. Я. Гозман, Е. Б. Шестопап. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 448 с.
18. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Психология интеллекта. Генезис числа у ребенка. Логика и психология. / Ж. Пиаже. – М. : Просвещение, 1969. – 659 с.
19. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии / Д. В. Ольшанский – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 496 с. – (Учебное издание).
20. Див. : Самброс А. Парламентские выборы-2012: перспективы политических проектов [Электронный ресурс] / Андрей Самброс. – Украинская Правда. – 2011. – 11 января. – Режим доступа : – <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2011/01/11/5769487/>

21. Див. : Електоральна географія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://www.electoralgeography.com/new/ru/countries/u/ukraine/2007-legislative-elections-ukraine.html>

В статье исследуется роль социализации в формировании политической идентичности личности в сфере политики, взаимосвязь процессов и этапов политической социализации и политической идентификации, особенности политической социализации и политической идентификации в современной Украине.

Ключевые слова: *политическая идентификация, политическая идентичность, политическая социализация, политическая культура, ресоциализация.*

The article examines the role of socialization in shaping political identity of the individual in politics, the relationship of processes and stages of political socialization and political identity, especially of political socialization and political identity in modern Ukraine.

Key words: *political identity, political identity, political socialization, political culture, re-socialization.*

Пашинна Наталія Полікарпівна – доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат історичних наук.

Рецензент: проф. Новакова О. В.